

پژوهشی تطبیقی

در

الهیات دکارت

قدرت الله قربانی

قربانی، قدرت‌الله، ۱۳۴۸ -

پژوهشی تطبیقی در الهیات ذکارت / قدرت‌الله قربانی. — تهران: کلبه معرفت، ۱۳۸۴.
۳۲۰ ص.

ISBN: 964-96436-7-2

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۳۱۶ - ۳۱۹.

۱. ذکارت، رنه، ۱۵۹۶-۱۶۵۰ م. Descartes, Rene. — خداشناسی.

۲. خداشناسی -- مطالعات تطبیقی. ۳. خدا — اثبات. ۴. فلسفه اسلامی. الف. عنوان

۱۹۴

۴ ق ۴ خ / B ۱۸۷۸

۸۴-۳۵۶۷۷ م

کتابخانه ملی ایران

کلبه معرفت

♦ نام کتاب: پژوهشی تطبیقی در الهیات ذکارت

♦ مؤلف: قدرت‌الله قربانی

♦ ناشر: کلبه معرفت

♦ تعداد صفحه: ۳۲۰ صفحه

♦ نوبت چاپ: اول - بهار ۸۵

♦ تیراژ: ۱۰۰۰ مجلد

♦ لیتوگرافی: گارا

♦ چاپ: فزال

♦ قیمت: ۷۲۰ تومان

● نشانی: صندوق پستی، ۱۶۷۶۵-۲۹۴۴ تلخ، ۴۸۱۱ ۲۲۰ ۹۱۷

● پست الکترونیک: MAREFAT_PUB@yahoo.com

● حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مرکز پخش، ۴۴۸۲۴۹۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه‌ی نویسنده
۱۱	درآمدی بر فلسفه‌ی تطبیقی
۱۸	فصل اول: زندگی و آثار دکارت
۲۲	فصل دوم: زمینه‌ی فکری و مبانی فلسفه‌ی دکارت
۲۲	الف- زمینه‌ی فکری
۲۳	ب- تأثیر پیشینیان بر الهیات دکارت
۳۲	ج- مبانی فلسفه‌ی دکارت
۳۲	۱- روش دکارتی
۳۵	۲- شک دکارتی
۳۸	۳- کوژیتو (من فکر می‌کنم)
۴۱	الف- ویژگی فکر:
۴۲	ب- ارتباط بین فکر و فکرکننده:
۴۳	ج- شهود دکارتی:
۴۴	د- ذهن و نحوه‌ی فعالیت آن
۴۶	۴- مفاهیم واضح و متمایز
۴۹	۵- تصورات فطری
۵۰	۶- علیت
۵۱	۷- خدا
۵۴	فصل سوم: مبانی و تقریر اول برهان علامت تجاری
۵۴	مقدمه
۵۴	الف- مبانی تقریر اول برهان علامت تجاری
۵۵	۱- تقسیم‌بندی افکار
۵۷	۲- تقسیم‌بندی تصورات

۶۲	۳- منشأ مفاهیم فطری
۶۵	۴- اصل علیت
۶۷	۴/۱- اصل این که درباره ی علت هر موجودی می توان پرسید
۶۷	۴/۲- اصل کمال علت تامه نسبت به معلول (اصل تکافوی علی)
۶۹	۴/۳- از هیچ، هیچ به دست می آید.
۷۰	۴/۴- تسلسل
۷۰	۴/۵- علت غایی و فاعلی:
۷۱	۵- واقعیت ذهنی و صوری و حیثیات مفاهیم:
۷۷	۶- مفهوم خدا.
۸۲	۷- جوهر نامتناهی و متناهی
۸۵	ب- تقریر اول برهان
۸۷	فصل چهارم: مبانی و تقریر دوم برهان علامت تجاری
۸۷	مقدمه
۸۷	الف- مبانی تقریر دوم
۸۷	۱- علت وجود من
۸۸	۲- من و کمالات و نقایص خودم
۸۹	۳- رابطه ی ابقا، احداث و زمان
۹۱	۴- بررسی علل دیگر وجود من
۹۳	ب- تقریر دوم و مقایسه ی آن با تقریر اول
۹۷	فصل پنجم: بررسی انتقادات وارده بر مبانی و تقریرات
۹۷	مقدمه
۹۷	الف- ادارک واضح و متمایز
۱۰۳	ب- مفاهیم و افکار
۱۰۶	ج- منشأ مفاهیم
۱۱۳	د- منشأ مفاهیم فطری
۱۱۷	ر- علیت و فروع آن
۱۱۷	۱- اصل تکافوی علی (اصل کمال علت نسبت به معلول)
۱۲۱	۲- علیت فاعلی، علیت خدا
۱۳۴	۳- علیت غایی
۱۳۶	ز- حیثیات و واقعیات مفاهیم
۱۴۳	س- نامتناهی

ش- مفهوم خدا	۱۵۴
ص- احداث و ابقا	۱۶۵
ض- تقریرات برهان	۱۶۸
فصل ششم: مقایسه‌ی مبانی دو تقریر برهان علامت	۱۷۴
مقدمه:	۱۷۴
الف- حقایق و فطریات در دکارت و فلاسفه‌ی اسلامی	۱۷۵
۱- حقیقت	۱۷۵
۲- فطریات و مفاهیم فطری	۱۷۸
ب- تصدیقات در نظر دکارت و فلاسفه‌ی اسلامی	۱۸۵
ج- اصل علیت و فروع آن در نظر دکارت و فلسفه‌ی اسلامی	۱۹۱
مقدمه:	۱۹۱
۱- تعریف علت و معلول	۱۹۲
۲- اثبات اصل علیت	۱۹۳
۳- تقسیمات علت و معلول	۱۹۴
علت تامه و ناقصه	۱۹۴
علت واحد و کثیر	۱۹۴
علت قریب و بعید	۱۹۵
علت حقیقی و معد	۱۹۵
علت ساده و مرکب	۱۹۵
علت داخلی و خارجی	۱۹۶
۴- قاعده‌ی امکان اشرف و اصل تکافوی علی	۱۹۸
۵- علیت فاعلی و غایی	۲۰۴
علیت فاعلی	۲۰۴
علیت غایی	۲۰۹
۶- ملاک نیاز معلول به علت	۲۱۳
۷- تقدم علت بر معلول	۲۱۹
د- تصورات و مفاهیم در فلسفه‌ی اسلامی و دکارت	۲۲۱
ذ- مقایسه‌ی واقعیات و جنبه‌های مفاهیم دکارتی با وجود ذهنی و عینی و	۲۲۴
معلوم بالعرض و بالذات و حمل اولی و شایع صناعی	۲۲۴
ر- جوهر و ابقا و احداث آن در نظر دکارت و فلاسفه‌ی اسلامی	۲۳۲
احداث و ابقای جوهری	۲۳۶

فصل هفتم: مقایسه‌ی دو تقریر برهان علامت تجاری	۲۴۱
الف- مقدمه: (براهین موجود در فلسفه و حکمت اسلامی)	۲۴۱
ب- مقایسه‌ی برهان امکان و وجوب با برهان علامت تجاری	۲۴۲
۱- مبانی برهان	۲۴۴
۲- تقریرات گوناگون برهان	۲۴۸
ج- مقایسه‌ی دو برهان	۲۵۲
۱- مقایسه‌ی واقعیت امکانی با مفهوم خدا در من و خود دکارتی	۲۵۳
۲- تقسیم هستی در نظر دکارت و فلاسفه‌ی اسلامی	۲۵۴
۳- ملاک احتیاج در نظر دکارت، بوعلی و ملاصدرادر براهین مورد نظر	۲۵۶
۴- اصل علیت و تسلسل در سلسله‌ی آن	۲۵۸
۵- ارتباط علامت صنعتگر با معلول در نظر ملاصدرا و دکارت	۲۶۱
۶- مقایسه‌ی کلی برهان علامت تجاری و برهان امکان و وجوب	۲۶۱
ج- مقایسه‌ی برهان حرکت و حدوث با برهان علامت تجاری	۲۶۲
د- برهان فطرت و برهان علامت تجاری	۲۶۸
تعریف فطرت	۲۶۹
ذ- مقایسه‌ی برهان نظم و دستگاه پیچیده‌ی دکارتی	۲۷۳
فصل هشتم: خدای دکارتی از منظر	۲۷۸
الف- صفات خدا در نظر دکارت	۲۷۸
۱- نامتناهی	۲۷۹
۲- راست‌گویی یا فریب‌کار نبودن و خلقت خداوندی	۲۸۱
ب- صفات خدا در فلسفه اسلامی	۲۸۵
ج- مقایسه	۲۸۷
د- ماهیت خدای دکارتی	۲۹۰
منابع و مآخذ	۳۰۰
کتاب‌شناسی	۳۱۶
الف- فلسفه اسلامی	۳۱۶
ب- فلسفه غربی	۳۱۷
۱- منابع فارسی	۳۱۷
۲- منابع خارجی	۳۱۸

تقدیم به:

پدر، مادر و همسر

مقدمه‌ی نویسنده

به یقین می‌توان گفت تصور خدا و الوهیت هیچگاه از ذهن بشر دور نبوده است زیرا انسان موجودی الهی و آفریده بر مثال خدایی است. از اینرو اندیشه درباره‌ی خدا برای انسان مساوی با اندیشه‌ی او درباره‌ی خود است، یعنی بین اندیشه‌ی انسان و تصور خدا در او ملازمت و پیوستگی ذاتی است. به عبارت دیگر تأمل و اندیشه درباره‌ی خدا اساسی‌ترین و مهمترین محور معرفت برای انسان است تا آنجا که گفته شده اول العلم معرفت الجبار زیرا که اول و آخر، ظاهر و باطن، و اساس هستی اوست. از اینرو بیشتر متفکران عرصه فلسفه، مقولات اساسی ذهن آدمی را همان خدا، انسان و جهان دانسته‌اند در حالیکه واقعیت انسان و جهان به خدا وابسته است. بنابراین تصور خدا و در نتیجه تأمل درباره‌ی او و تأثیر اندیشه‌ی الوهیت هیچگاه از زندگی انسان زدوده نشده و نخواهد شد.

نفوذ اندیشه‌ی الوهیت در ذهن متفکران، بالاخص فیلسوفان چه در جهان غرب و چه در جهان اسلامی بسیار گسترده و عمیق است. به نحوی که حذف آن، نظام اندیشه‌ی فلسفی آنان را دچار مشکلات اساسی می‌کند. از اینرو اندیشه‌ی الوهیت مدت ۲۵ قرن است که در غرب و شرق عالم، ذهن فیلسوفان را به خود مشغول کرده است. تا آنجا که حتی در عصر پست مدرن که یکی از مهمترین ویژگی‌های آن مرگ خدا یا غیاب خدایان و امر قدسی است باز تفکر و تأمل درباره‌ی خدا ذهن فیلسوفان را به خود مشغول کرده است. از اینرو هایدگر با اذعان به غیاب خدایان، به عرفان و شعر شاعران پناه می‌برد تا ساحت قدس گشوده شود و خدای مقدس دوباره به عالم انسانی قدم‌گذاری کند.

علاوه بر این تلاش فیلسوفان الحادی مکتب اگزیستانسیالیسم و نیز پوزیتیویسم برای رد وجود خدا در جهان، همواره با تصور خدا در ذهن آنها مقرون به شکست بوده است. بنابراین به یقین می‌توان گفت که یکی از اساسی‌ترین مشغله‌های فیلسوفان، خدا و هستی او و رابطه‌ی او با انسان و جهان بوده و هست و این امر را می‌توان در تلاش گسترده‌ی فیلسوفان در سازماندهی نظام فلسفی‌شان با توجه به وجود خدا مشاهده کرد. البته این امر هم در دوره‌ی اسطوره‌ای تفکر یونانی و هم در دوره‌ی تفکر عقلانی آنها و نیز در قرون وسطی و عصر مدرنیته در اشکال مختلف مشاهده می‌گردد. در عالم اسلام نیز فیلسوفان با مشربهای گوناگون خود و نیز عرفا و متکلمان مباحث فلسفی خود را با محوریت خدا یا واجب‌الوجود تنظیم می‌کردند. این امر در فلسفه و حکمت اسلامی آن قدر دارای اهمیت است که غالب حکمای اسلامی مباحث دیگر فلسفی چون وجود، ماهیت، علم، سبق و لاحق، وجود ذهنی، وحدت و کثرت و غیره را مقدمه‌ای برای فهم الهیات بالمعنی الاخص یعنی مباحث واجب‌الوجود می‌دانند. در این میان باید به جایگاه خاص خدا در میان عرفا اشاره کرد که آنها تمام هستی را تنها ظل و سایه‌ی خدا تلقی می‌کنند که هیچ حقیقتی برای خود ندارند بلکه تنها حق راستین، خداست. علاوه بر این نگرش الهی علمای کلام، شاعران، فقیهان، ادیبان و دیگران نیز گویای این واقعیت است.

با این ملاحظه در این کتاب محور مباحث اصلی ما خدا با رویکردی تطبیقی است یعنی وجود و صفات خدا از دو منظر و نگرش مختلف مورد بررسی تطبیقی قرار می‌گیرد. از یک طرف دکارت فیلسوف بزرگ و پدر فلسفه‌ی جدید و از طرف دیگر الهیات فلسفه‌ی اسلامی با دیدگاههای ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبائی مورد نظر است. علت انتخاب دکارت از سویی تأثیر گسترده و عمیق او بر اندیشه‌ی دوره‌ی مدرن و حتی پست‌مدرن، بالاخص در نگرش به خدا یعنی الهیات مدرن و نیز جایگاه وجودشناختی و معرفت‌شناختی خدا در نظام فلسفی او است تا آنجا که در فلسفه‌ی دکارت خدا ضامن هم حقایق هستی‌شناختی و هم حقایق معرفت‌شناختی است. یعنی حذف خدا مساوی با فروپاشی کلی نظام فلسفی او است، از سوی دیگر تأکید دکارت بر تفکر خودبنیادی و نیز حذف تدریجی خدای مسیحی از نظام فلسفی و روی‌آوری به کلام طبیعی یا الهیات

عقلانی است که در آن نقش خدای ادیان کاهش می‌یابد که این نگرش در اخلاف دکارت تأثیر به‌سزایی می‌گذارد. علاوه بر این تأثیرپذیری گسترده دکارت از سنت الهیات مسیحی، بالاخص الهیات توماسی می‌باشد که موجب قرابت آن با حکمت اسلامی است. از اینرو برهان علامت تجاری (یا علامت صنعتی) دکارت که ریشه در تفکر توماس اکویناس و نیز ابن‌رشد و در اصل در فلسفه‌ی ابن‌سینا دارد با لوازم، مبانی، تقریرات و مباحث مربوط آن مورد نظر است تا با برهان امکان و وجوب با تقریرات ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی و مسایل و موضوعات مطرح در فلسفه‌ی اسلامی که با مباحث مطروحه‌ی دکارت مشترک و مربوط هستند با هم تطبیق گردند تا زوایای پنهان اندیشه‌های آنها آشکار گردد. البته در این کتاب تنها به بحث وجود خدا اکتفا نمی‌شود، بلکه الهیات دکارت با ابعاد گسترده‌ی آن بررسی می‌گردد و برای انجام این امر ضمن بررسی مبانی و ساختار فلسفه‌ی دکارت، که مهمترین آنها روش، شک، کوژیتو، مفاهیم واضح و متمایز، تصورات فطری و علیت است نقش و جایگاه این مبانی در شکل‌دهی به فلسفه‌ی دکارت تبیین می‌گردد. سپس مبانی و تقریرات دوگانه برهان علامت تجاری و نیز مهمترین انتقادات وارده بر این مبانی و تقریرات و پاسخهای دکارت تحلیل و ارزیابی می‌گردند. در ادامه الهیات دکارت هم در مبانی و هم در تقریرات برهان دکارت با موضوعات متناظر آن و براهین امکان و وجوب، حدوث و حرکت، نظم و فطرت در فلسفه‌ی اسلامی مقایسه می‌گردد تا ابعاد گوناگون الهیات دکارت با موازین فلسفه‌ی اسلامی بالاخص دیدگاههای ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی آشکار و مورد ارزیابی قرارگیرد. در نهایت ماهیت و ویژگی صفات خدای دکارت مورد ارزیابی و سنجش نهایی قرار می‌گیرد.

در این تحقیق نشان داده می‌شود که چگونه الهیات دکارت بر اساس ساختار فکری و فلسفی او، یعنی روش دکارته مبتنی بر ریاضیات، نقش ذهنیت دکارت در فهم و تفسیر خدا و در نهایت تنزل خدا از مقام متعالی خود برای تنظیم ساختار فلسفه‌ی او، بالاخص تضمین حقایق طرح‌شده از سوی او و ایجاد حرکت در عالم طبیعی مورد استفاده قرار می‌گیرد که باعث واکنش‌های ایجابی و سلبی بعد از او می‌گردد. در واقع دکارت برای تبیین نظام فلسفی خود نمی‌توانست از خدای مسیحی استفاده کند لذا خدا را طوری

توصیف کرد که با کارکرد عالم دکارتی تناسب داشته باشد. از اینرو پاسکال در اعتراض بر تفسیر دکارت از خدا می نویسد: خدای مسیحیان خدایی نیست که تنها صانع حقایق ریاضی یا ناظم اجزاء عالم باشد. این نظر، نظر مشرکین و اپیکوریان است. او خدای ابراهیم، خدای اسحاق، خدای یعقوب، خدای مسیحیان، خدای محبت و تسلاهی روح است. خدایی که فضای سینه و قلب آنها را که در تملک او هستند پر می کند.

لازم به ذکر است که برای تحلیل دیدگاههای الهیاتی دکارت و تطبیق آن با فلسفه و حکمت اسلامی تلاش نگارنده بر آن بوده است تا از دخالت هرگونه پیش فرض ذهنی خودداری کند و به عنوان پژوهشگری بی طرف و پدیدارشناس تحقیق نماید. از اینرو امید است این تحقیق مختصر که خالی از عیب نیست مورد استفاده ی دانشجویان و پژوهشگران عرصه ی الهیات و فلسفه، بالاخص فلسفه ی تطبیقی واقع گردد و آنها مرا از رهنمودهای خود محروم نسازند.

این کتاب حاصل چند سال تلاش نویسنده برای پژوهش در باب فلسفه و الهیات تطبیقی است که بی شک بدون همدلی و کمکهای بی دریغ همه ی دوستان و نزدیکان، بالاخص پدر و مادر عزیزم و نیز همسر گرامی ام سرکار خانم خدیجه بهروزی آزاد، انجام آن میسر نمی شد از اینرو سپاس و تشکر قلبی خود را نثار این عزیزان می کنم و سلامتی و سعادت مندی آنها را همواره آرزو مندم.

قدرت الله قربانی

اسفندماه ۸۴

Qorbani48@yahoo.com